

บทที่ 1

บทนำ

การใช้ประโยชน์ที่ดินบนพื้นที่สูงในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ส่วนใหญ่เป็นการเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมโดยวิธีการทำไร่เลื่อนลอย (shifting cultivation) Thomas (2003) กล่าวว่า ในเขตนิเวศพื้นที่สูงของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Montane Mainland Southeast Asia: MMSEA) รวมถึงระบบนิเวศการเกษตรบนพื้นที่สูงของ สปป.ลาว เป็นลักษณะของการทำไร่เลื่อนลอยมาช้านานโดยใช้ช่วงเวลากลับคืนของพื้นที่ป่าไม้ในการดำรงอยู่ของผลผลิตทางเกษตรอย่างยั่งยืน มีชนเผ่าที่ทำการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยนี้หลากหลายชาติพันธุ์ โดยเฉพาะในพื้นที่ต่าง ๆ ของ สปป.ลาว ประมาณการว่าประชากรร้อยละ 39 ของ สปป.ลาว มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงอาศัยการเกษตรแบบการทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งการทำไร่เลื่อนลอยถูกมองว่าเป็นวิธีการแบบดั้งเดิม ไม่ยืดหยุ่น และล้าสมัย แตกต่างกับการเกษตรแบบใหม่ที่ใช้เทคโนโลยี สารเคมี และเครื่องจักรกล อย่างไรก็ตาม Olivier (2004) มองว่าการทำไร่เลื่อนลอยเป็นความรู้ของเกษตรกรเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างช้านานที่สะสมจากรุ่นสู่รุ่น โดยลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจสังคม และสภาพแวดล้อมจะมีการปรับตัวเองตามธรรมชาติ

หลวงพระบางเป็นแขวง (จังหวัด) หนึ่งของ สปป.ลาว มีพื้นที่อยู่บริเวณตอนกลางภาคเหนือของประเทศ ห่างจากเวียงจันทน์เมืองหลวงของ สปป.ลาว ไปทางเหนือประมาณ 425 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 16,875 ตารางกิโลเมตร มีพลเมืองประมาณ 346,000 คน ตัวเมืองหลวงพระบางตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง เป็นเมืองเก่าแก่แห่งหนึ่งของ สปป.ลาว มีอายุหลายพันปีมาแล้วและเคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้างในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 เคยเจริญรุ่งเรืองในช่วงศตวรรษที่ 16-19 ในปัจจุบัน เมืองหลวงพระบางเป็นที่รู้จักไปทั่วโลกในฐานะที่ได้รับการประกาศยกให้เป็นหนึ่งในเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรม เมื่อปี ค.ศ. 1995 (UNESCO, 2004) มีความโดดเด่นทางด้านศิลปะ วัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ รวมถึงวิถีชีวิตของประชาชนที่เป็นแบบชนบท แขวงหลวงพระบางประกอบด้วย 11 เมือง คือ หลวงพระบาง เชียงเงิน ภูคูน นาน ปากอู น้ำบาก กอย ปากแซง โพนไซ จอมเพชร และเวียงคำ แขวงหลวงพระบางมีขอบเขตติดต่อกับแขวงอุดมไซย แขวงผงสาลี แขวงหัวพัน แขวงเวียงจันทน์ แขวงเชียงขวาง แขวงไซยะบุรี และประเทศเวียดนาม การใช้ประโยชน์ที่ดินบนพื้นที่สูงในหลวงพระบางมีลักษณะเช่นเดียวกับพื้นที่สูงส่วน

ใหญ่ของ สปป.ลาว ซึ่งเป็นการทำไร่เลื่อนลอยแบบดั้งเดิม (Thomas, 2004) อย่างไรก็ตาม Thomas, *et. al* (2008) ได้อธิบายไว้ด้วยว่า ตามนโยบายของ สปป.ลาว พื้นที่เหล่านี้กำลังจะถูกเปิดไปเป็น ตลาดผลผลิตทางการเกษตรตลอดจนธุรกิจที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่รัฐบาล สปป. ลาว กำลังดำเนิน นโยบายและโครงการต่าง ๆ โดยมุ่งหวังที่จะหยุดวิธีการเพาะปลูกแบบการทำไร่เลื่อนลอย และ ต้องการที่จะย้ายหมู่บ้านของชนกลุ่มน้อยในพื้นที่ป่าไม้และพื้นที่สูงต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลไปรวมเข้าไว้ด้วยกันในพื้นที่ราบแห่งใหม่โดยมุ่งหวังที่จะให้เกษตรกรเหล่านั้นปรับเปลี่ยนวิธีการปลูกพืชไป เป็นการเกษตรกรรมในเชิงการค้า ซึ่งรัฐบาล สปป.ลาว กำลังเร่งปรับปรุงแนวทางในการวางระบบ เส้นทางขนส่งและพัฒนาแนวพื้นที่การค้าต่อก้าขาย (commercial corridor) ในภูมิภาคนี้ ซึ่ง แนวนโยบายดังกล่าว ได้มีผลกระทบโดยตรงต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินของประชาชนในพื้นที่ ดังกล่าว

นอกจากนี้ ในความสอดคล้องของนโยบายของรัฐบาล สปป.ลาว กับหน่วยปฏิบัติงานด้านการจัดการทรัพยากร โดยแผนยุทธศาสตร์ด้านการป่าไม้ ของ สปป.ลาว การเกษตรกรรมแบบการทำไร่เลื่อนลอยที่ยังคงเป็นปัญหาหลักต่อการสูญเสียพื้นที่ทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ สปป.ลาว มี นโยบายที่จะหยุดการทำเกษตรกรรมแบบไร่เลื่อนลอยและพัฒนารูปแบบการเกษตรแบบยั่งยืน โดยผ่านแผนการพัฒนาชนบทและการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับเกษตรกรจากบนที่สูงลงมาสู่พื้นที่ราบ โดยรัฐบาล สปป.ลาว ได้กำหนดให้ลดพื้นที่การทำไร่เลื่อนลอยภายในประเทศให้ได้ถึงร้อยละ 50 ในปี ค.ศ. 2009 และให้หมดไป (100 %) ภายในปี ค.ศ. 2010 อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติให้บรรลุได้ตามแผนยุทธศาสตร์ดังกล่าวยังไม่สามารถประสบผลสำเร็จอย่างสมบูรณ์ จากการศึกษาที่ผ่านมา (Messerli, 1997) พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ที่เคยทำการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยได้หันมาทำการเกษตรในระบบไร่นวนเวียนแบบยั่งยืน (sustainable rotational system) เพิ่มมากขึ้น แต่ยังคงมี เกษตรกรที่กระจายอยู่ทั่วประเทศประมาณร้อยละ 17 ของประชากรทั้งหมดที่ยังคงทำการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยและใช้พื้นที่ทำกินอยู่บนพื้นที่สูงในเขตต่าง ๆ อยู่ไม่น้อยกว่าร้อยละ 29 ของพื้นที่ ประเทศ

ในปัจจุบัน แขวงหลวงพระบางมีพื้นที่การทำไร่เลื่อนลอยทั้งสิ้นประมาณ 9,000 เฮกตาร์ หรือประมาณ 56,250 ไร่ (PAFO, 2008) ตามแผนงานการปรับเปลี่ยนที่ 4 ของ สำนักงานกลุ่กรรม และป่าไม้จังหวัด หรือ PAFO (Provincial Agriculture and Forestry Office), PAFO ต้องการลดพื้นที่การทำไร่เลื่อนลอยภายในพื้นที่แขวงหลวงพระบางให้ได้ถึงร้อยละ 50 ในปี ค.ศ. 2009 และให้หมดไป (100 %) ภายในปี ค.ศ. 2010 ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษารูปแบบและ ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินในทางการเกษตรในระดับท้องถิ่นของพื้นที่ศึกษาแห่งหนึ่งบนพื้นที่

สูงในแขวงหลวงพระบางที่มีปัญหาเรื่องพื้นที่การทำไร่เลื่อนลอยซึ่งประกอบด้วยชุมชน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านคำน บ้านสะนง และบ้านสิมมงคล ซึ่งอยู่ตรงข้ามฝั่งแม่น้ำโขงด้านหลังของพื้นที่มหาวิทยาลัยสุภานุวงศ์ (campus ใหม่) เนื้อที่จำนวนประมาณ 1,953.77 เฮกตาร์ หรือประมาณ 12,211.06 ไร่ โดย PAFO ได้มอบพื้นที่นี้ให้กับคณะเกษตรศาสตร์และทรัพยากรป่าไม้ มหาวิทยาลัยสุภานุวงศ์ เป็นผู้ดูแลและจัดการพื้นที่การทำไร่เลื่อนลอยให้อยู่ในขอบเขตจำกัดหรือหมดไปตามแผน

ในด้านการวางแผนเพื่อจัดการทรัพยากรที่ดิน การทำไร่เลื่อนลอยยังมีผลกระทบต่อแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินและโครงสร้างของรูปแบบการใช้ที่ดินในเชิงพื้นที่ ได้มีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิดด้านภูมินิเวศ (landscape ecology) โดยเน้นเฉพาะเรื่องการหาปริมาณและลักษณะรูปแบบเชิงพื้นที่ของสิ่งปกคลุมดินซึ่งมีความสัมพันธ์กับลักษณะรูปแบบและกระบวนการในระดับภูมิทัศน์ (Turner, 1991 อ้างใน Chust, *et al.*, 2004) โดยนำมาพัฒนาร่วมกับระบบภูมิสารสนเทศ (Geo-informatics system) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สนับสนุนข้อมูลที่มีส่วนช่วยในการตัดสินใจและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของพื้นที่ที่ถูกเปลี่ยนไปตามระยะเวลา (spatial and temporal changes) Wiens and Moss (2005) กล่าวว่า การศึกษารูปแบบและลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินสามารถเน้นศึกษาถึงความอุดมสมบูรณ์และการกระจายตัวของสิ่งมีชีวิตโดยศึกษาในเรื่องของการหาปริมาณและลักษณะรูปแบบเชิงพื้นที่ของสิ่งปกคลุมที่ดิน (land cover) ซึ่งมีความสัมพันธ์กับลักษณะรูปแบบและกระบวนการในระดับพื้นที่ ซึ่งในการมองความแตกต่างของพื้นที่นั้นสามารถมองได้ทั้งมิติเชิงพื้นที่และเชิงเวลา (spatial and temporal dimension) ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินย่อมมีผลกระทบต่อโครงสร้างและองค์ประกอบภายในพื้นที่ด้วย โดยมีจุดมุ่งหมายในการทำความเข้าใจกับรูปแบบ (pattern) และกระบวนการ (process) ขององค์ประกอบและปัจจัยต่าง ๆ ของระบบนิเวศ

ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ (Geo-Informatics technology) ซึ่งประกอบด้วย ระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (Geographic Information System: GIS) การสำรวจข้อมูลจากระยะไกล (Remote Sensing) และระบบการกำหนดตำแหน่งบนพื้นผิวโลก (Global Positioning System: GPS) ทำการสำรวจ พัฒนา และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพื้นที่เพื่อศึกษาสภาพพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปกคลุมที่ดิน โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้และการเกษตรกรรมบนพื้นที่สูง ที่เกิดขึ้นในแต่ละปีในช่วงครึ่งหลังของการดำเนินแผนยุทธศาสตร์ด้านการป่าไม้ของ สปป.ลาว จนถึงเมื่อสิ้นสุดเวลาของแผน ฯ (ปี ค.ศ. 2008 - 2010) และศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินและสิ่งปกคลุมที่ดินที่เกิดขึ้นในระหว่างปีและภาพรวมในช่วง

ครึ่งหลังของการดำเนินแผน ฯ (ปี ค.ศ. 2008-2010) ตลอดจนศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของพื้นที่ไร้เดือนลอยที่เกิดขึ้นในช่วงครึ่งหลังของการดำเนินแผน ฯ (ปี ค.ศ. 2008-2010) กับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจสังคมของชุมชนและครัวเรือนบางประการที่เป็นแรงขับเคลื่อน (driving force) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ไร้เดือนลอย นอกจากนี้ ยังได้ทำการวิเคราะห์สถานภาพของพื้นที่เกษตรกรรมบนที่สูงในปัจจุบัน (ปี ค.ศ. 2010) ตามข้อกำหนดการใช้พื้นที่ตามลักษณะภูมิประเทศ (Laos Ministry of Agriculture and Forestry, 2010) ทั้งนี้ เพื่อช่วยในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินของพื้นที่ศึกษากลุ่มหมู่บ้านสะนกงคุณ เมืองจอมเพชร แขวงหลวงพระบาง และใช้เป็นกรณีศึกษาของ สปป.ลาว ได้ต่อไป การศึกษาครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. วิเคราะห์และอธิบายสภาพการใช้ประโยชน์ที่ดิน ทรัพยากรป่าไม้ และการเกษตรกรรมบนพื้นที่สูง ที่เกิดขึ้นในช่วงครึ่งหลังของการดำเนินแผนยุทธศาสตร์ด้านการป่าไม้ของ สปป.ลาว (ปี ค.ศ. 2008-2010)
2. วิเคราะห์และอธิบายลักษณะการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เกิดขึ้น ในช่วงครึ่งหลังของการดำเนินแผน ฯ (ภาพรวมปี ค.ศ. 2008-2010)
3. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของพื้นที่ไร้เดือนลอย กับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจสังคมของชุมชน
4. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยเฉพาะพื้นที่ไร้เดือนลอยและสภาพภูมิประเทศ และพัฒนาเป็นฐานข้อมูลเชิงพื้นที่เพื่อใช้เป็นสารสนเทศและเครื่องมือช่วยในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน